☆ محمد اویس اسلم

اقبال صلاح الدین دی پنجابی شاعری دا لسانی ویروا

Abstract:

Linguistics is an ocean that has no shore. The scope of every language is very wide. The richness of a language lies in its accent. The more accents a language has, the wider it will be. Punjabi language is very rich because it has many dialects or accents that are spoken in different regions. Each accent has different words and the pronunciation style is also different. This article examines the linguistics of the Punjabi poetry of "Iqbal Salah" written in the accent of the Bar area.

Keywords: *Iqbal Slahuddin, Poetry, Linguistics, Punjabi, Richness, Dialects.*

اقبال صلاح الدین 28 اکتوبر 1933 نوں چک 340 آر قلعہ دنور ضلع ساہیوال وِچ حکیم چودھری فتح الدین ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے وڈکے ہوشیار پور توں ہجرت کر کے پاکستان آئے۔ آپ دے والد دا ناں چودھری فتح الدین سی۔ ابتدائی تعلیم اپنے پنڈ اَتے اوکاڑیوں حاصل کر کے لاہور آ گئے۔ 1965 وچ بی۔ اے تے فارسی فاضل کیتا۔ 1966 وچ ایم۔ اے فارسی دی ڈگری اورینٹل کالج پنجاب یونیورسٹی توں حاصل کیتی۔ 1967 وچ ایم۔ اے اُردو دا امتحان پاس کیتا۔ 1968 وچ فاضل پنجابی دی اِک مقالے وچ لکھیا اے:

> ''پی۔ ایچ۔ڈی کرن دا ارادہ کیتا تے شعبہ فارسی دے چیئرمین وزیر الحسن عابدی نال گل بات ایس بارے ہوگئی سی پر بعض حالات کر کے ایہ توڑ نہ

چڑھ سکی۔'' (1)

عبدالغفور قریشی، اقبال صلاح الدین بارے لکھدے نیں:

''اقبال ہوریں خطاطی دا وِی شوق رکھدے نیں تے فٹ بال دے منے پر منے کھڈاری وِی رہے نیں۔ اقبال صلاح الدین ہوراں نُوں شعر کہن تے مضمون لِکھن دا شوق بچپن توں اِی اے۔'' (2)

اقبال صلاح الدین نے بہت ساریاں کتاباں دے دیباچے وِی لکھے پنجابی ادب تے تاریخ اُتے بہت کم کیتا۔ اوہناں دا پنجابی ساہت لئی بہت وڈا تحفہ ''وڈی پنجابی لغت'' تن جلداں وچ 2002ء وچ عزیز پبلشرز توں چھپ کے سامہنے آیا۔

پنجابی، عربی تے فارسی دِیاں نادر تے نایاب کتاباں جمع کرن دا بڑا شوق رکھدے سن۔ اوہناں دِی پنجابی کتاباں دِی لائبریری پاکستان دِیاں پنجابی کتاباں دِیاں لائبریریاں وِچوں سرکڈھویں اے۔ اقبال صلاح الدین کل (47) کتاباں دے مصنف نیں۔ جیہناں وِچوں باردی سار 1976ء، ککر کنڈیالی 1977ء تے کرب فیصلہ 1986ء۔ تن پنجابی شعری پراگے نیں۔

باردی سار اقبال صلاح الدین دا پہلا پنجابی شعری پراگا اے۔ ایہ یونیورسل بکس لاہور ولوں 1976ء وچ چھپیا۔ ایہدے وِچ حمد تے نعت توں وکھ اقبال صلاح الدین ہوراں دِیاں نظماں شامل نیں۔ ایس کتاب وِچ بہتی بار دِی لفظالی ورتی گئی اے کیوں جے اوہناں دا جم پل وی باردے علاقہ دا اے ایس دے لِشکارے اوہناں دِی شاعری وِچ وِی وکھالی دیندے نیں۔ ایتھوں دے لوکاں دے لہجے بارے حمید ہاشمی لکھدے نیں:

جنگل بار کی بولی ضلع ٹوبہ سنگھ کے مضافات (کمالیہ پیرمحل) چیچہ وطنی، ضلع ساہیوال، ضلع پاک پتن، ضلع شیخوپورہ اور ننکانہ صاحب کے بارے کے علاقے کی بولی ہے یعنی ساندل بار، نیلی بار، گنجی بار کے مقامی لوگوں کی بولی۔

بار دِی دھرتی نُوں اقبال صلاح الدین علامت دے طور تے ورتدے نیں۔ اوہ منکھ دے دُکھاں نُوں یار دِی دھرتی نال علامتی رنگ نال بیان کردے نیں۔ جتھے اوہ لوکاں دے دُکھاں نُوں بیان کر دے نیں۔ اوہ اپنی ایس کتاب وِچ سبھتوں پہلے ''رب سچے دِی صفت ثنا''

دے سرناویں ہیٹھ رب سوہنے دِی شان بیان کر دے نیں۔ حمد باری تعالیٰ وِچ وِی اوہ بار دے علاقے دِی لفظالی ورتدے نیں جیویں اوہ آکھدے نیں:

کُل مخلوق توں وڈا تیتھوں وڈا
میں بے عقلے تے سُرتے
کُوڑ پار پارے
کیتے لکھتاں جارے
تاں جے
وڈا بن کے دساں
کل مخلوق توں وڈا
تیتھوں وڈا
اوڑک اج.....نتارا ہو یا
ہتھو چانن ہو یا
میں ہان ادی
پرادے توں ادنی'' (3)

نظم ''تریڈھاں'' وِچ پنجابی شاعراں دے قصیاں دے نال نال اوہناں دا تعارف کروائندے نیں جتھے پیر فضل دا ذکر آندا اے اوتھے اوہ آپ لفظ ''ڈیوا'' ورتدے نیں جیہڑے بارے علاقے ورتدے جاندا اے پنجاب دے کجھ علاقیاں وِچ ایس نُوں دیوا آکھیا جاندا اے۔ اقبال صلاح الدین لِکھدے نیں:

پیر فضل نے
ڈونگے پینڈے ایسے کر کے مارے ہون
تاں جے
شہر غزل دے اندر
اپنے دل دا ڈیوا بالے'' (4)

اقبال دِی شاعری وِچ سانوں پنجابی محاورے وِی وکھالی دیندے نیں۔ محاورہ پنجابی

زبان وِچ عام ورتیا جاندا اے۔ محاورہ کسے وی زبان دی خوب صورتی ہوندا اے نالے ایس راہیں وڈی گل نُوں مختصر کر کے بیان کیتا جاندا اے۔ پلاک پنجابی ڈکشنری وِچ محاورے دِی تعریف انج بیان کیتی گئی اے:

محاورہ (عر، مذ): 1۔ اوہ کلمہ جس نوں اہل زبان نے اوہناں دے لغوی معنیاں دِی نسبت نال یاں کسے ہور وجہ نال کجھ خاص معنے دے چھڈے ہوون۔

(2) بول چال، گفتگو گلبات (3)عادت

(4)مشق، مہارت (5)

اقبال دِی شاعریِ وچ وی محاورے دِی ورتوں ویکھی جاسکدی اے جیویں اوہ اِک تھاں آکھدے نیں:

تُوں وِی

بار دِی سار دے اندر

کیہندی رام کہانی لکھی.....؟

حقی سچی گل جے کریئے

اپنے روگ چتارن پاروں

تُوں وی ڈھیر چالاکی کیتی'' (6)

ایس پنجابی اُردو لغت وِچ ایس محاورے دے معنی لکھدے نیں:

''رام کہانی چھیڑنا، لمبی باتیں شروع کرنا، لمبا قصہ چھیڑنا'' (7)

ویکھے تے بار اِک علاقے دا ناں اے جیہڑا دریائے جہلم توں لے کے ساہیوال دے پرلے بار تائیں لگا جاندا اے۔ ایہدے وِچ ضلع گجرات دِی تحصیل پھالیہ ضلع سرگودھا، ضلع جھنگ، ضلع لائل پور دا کجھ علاقہ تے ساہیوال دِی ساری ڈویژن آؤندی اے۔ اقبال صلاح الدین نے بار دِی سار لیند یاں ہویاں جو کجھ لکھیا اے اوہنوں جے کوئی بار دِی تاریخ دا منظوم ثقافتی آکھے تے ایہ گل ٹھیک ہوئے گی۔ اوہ اپنی نظم ''بار دی سار'' وِچ ایس علاقے دی بڑی خوب صورت منظر کشی کر دے نیں:

دن پھلایاں

کِکر جنڈیاں
نِم دھریکاں
اُچے لمّے رُکھ ہجاراں
ٹھڈیاں چھاواں
مست ہواواں
بار دا گہنا (8)

ایس نظم وِچ وی اوہناں باردی لفظالی ورت کے اپنے اکھراں راہیں منظر کشی کیتی اے جیویں اوہ لفظ ورتدے نیں۔

اقبال صلاح الدین سچائی تے دردمندی دا شاعر اے۔ اوہ خلوص تے پیار دا مار یا ہویا اے۔ اوہدا اپنا لہجہ بھاویں چھیکو چھیک ہو جائے پر دُوجے تے تیر چلدیاں نہیں ویکھ سکدا۔ اقبال صلاح الدین باردی لوکائی دے دُکھاں دا جانو اے تے اوہ اوہناں دے دُکھاں نُوں نویں نویں اکھراں دا بانہہ پوا کے بیان کردا اے۔ اوہ اپنی لکھت وِچ نکھڑ پیدا کرن لئی کدھرے کدھرے کلمے نال مہمل اکھر ورتدے نیں ایہ اوہناں دے اسلوب دِی چاشنی اے پنجابی گرامر وِچ مہمل دِی تعریف انج اے۔

''اوہ لفظ جیہناں دا کوئی مطلب نہ ہووے تے اوہ لفظ کہن نال کجھ وِی سمجھ وچ نہ آوے۔ جیویں: وانی، شم، ڈُر، مشوات مہمل نیں (ایہ کلمے نال جوڑ کے انج بولیا جاندا اے۔ پانی وانی، کم شم، ڈر ڈُر، دوات شوات وغیرہ) (9)

اقبال دی کوِتا وِچ وی سانوں انج شبد وکھالی دیندے نیں جیویں کہ اوہ اپنی اِک نظم وِچ کاں دے نال مُکالیاں دالفظ ورتدے نیں:

اوتن تائیں
کاں مُکالیاں ۔۔۔راماں
ایویں
اگے پچھے اوندیاں رہسن (10)

شعری پراگے ''بار دی سار'' وِچ اقبال صلاح الدین بار دِی قدرتی خوب صورتی اوس

دھرتی دِی ثقافت لوکائی دے دِلاں دِیاں سدھراں نُوں بار دی پر چلت لفظالیراہیں بیان کردے نیں۔ککر کنڈیالی اقبال صلاح الدین دا دُوجا شعری پراگا اے۔ایہ شعری پراگا عزیز پبلشرز لاہور توں 1977ء وچ چھپیا۔ایس دا مُل 15 روپے اے۔ککر کنڈیالی دا انتساب چودھری محمد اشرف پال دے ناں اے۔اقبال صلاح الدین پنجابی شاعری دِی ریت نُوں مُکھ رکھ کے ایہدا آغاز حمد تے نعت توں کیتا اے ایہدے مگروں چتالی نظماں تے تن کافیاں ایس پراگے وِچ شامل کیتیاں نیں۔اقبال صلاح الدین نے پنجابی املاء وِچ وِی نویں نویں تجربے کیتے نیں اوہ اکھراں نُوں پنجابی دِی آواز نُوں مُکھ رکھ کے لکھدے نیں تے واجکاری دے نویں اصول وی سامہنے لیاندے نیں۔اوہ اکھراں نُوں اردو املا توں وکھرا کر کے لکھدے نیں:

محمدؐ پیارے.....!
تِرتے ہجر اندر
میرے نین رہندے سلھا بے سلھا بے (11)

ایس طرح اِی اوہناں دا ایہ وکھریواں کدھرے کدھرے ہور وِی وکھالی دیندا اے جیویں کہ اوہ اپنی نظم ''ازلاں دِی اوکڑ'' وِچ لِکھدے نیں۔

ازلاں توں اِی
سوچ رہیا واں
چار چھیرے پکیاں تھاواں
کدھر جاواں (12)

اقبال صلاح الدین دِی شاعری وِچ اِک ہور بہت خوبصورت شے وکھالی دیندی اے اوہ صنعت تکرار دِی ورتوں بہت سوہنی کردے نیں جس نال قاری اُتے جادو دِی کیفیت طاری ہونے اے: ونگی ویکھو:

خوشیاں دا اِک میلا لگا
گڑ گڑ گڑ.....گڑھکے بدّل
کڑ کڑ.....کڑ کی بجلی (13)

اوہناں دا ایہ خوبصورت تجربہ کدھرے کدھرے ہور وِی وکھالی دیندا اے جیویں کہ اوہ

اپنی ''تنبو'' نظم وِچ وِی ایس دِی ورتوں کردے نیں:

سُورج
چن..... تے
لکھاں تارے
لکھاں تارے
جگ مگ جگ مگ کردے سارے نویں پرانے روگ ہزاراں
میرے دل دیاں ٹُٹیاں تاراں (14)

''کرب قبیلہ'' اقبال صلاح الدین ہوراں دا تیجا پنجابی شعری پراگا اے ایہہ 1986ء وچ ادب خیمہ بصیر پور ضلع اوکاڑہ توں چھپیا۔ ایس دا انتساب ڈاکٹر محمد اسلم رانا دے ناں اے۔ کرب قبیلہ اِک طویل نظم اے۔ جیہڑی مثنوی دے انداز وِچ نظم شروع ہون توں پہلے رب العالمین دے بارگاہے تے رحمت اللعالمین دِیدرگاہے حمدیہ تے نعتیہ کلام نیں۔ اقبال صلاح الدین دِی لمی نظم کرب قبیلہ اپنی ذات دے ڈاڈھے ڈونگھے دُکھ توں شروع ہوندی اے۔ ایہ اوہدی اپنی کتھا کہانی لگدی اے کدھرے کدھرے اوہ اِک بندے دِی ذات دے کرب تے چھوٹے پدھرتوں اُٹھ کے پوری انسانیت تے پوری کائنات دِی گل اے۔ اوہناں دِیاں ایہ طویل نظماں دِی زبان بڑی سادہ تے پرکشش اے اوہ کدھرے کدھرے پنجابی کلاسیکی علامتاں وِی ورتدے نیں:

رانجھن راہواں دے وِچ ہسدے کنڈے دُکھ درداں دے
پیرن باہواں زخمی رکدے گجرے پُھل کلیاں دے (15)

شاعر اپنے کلام وِچ اپنا اِک خاص ناں ورتدے نیں جس نُوں تخلص آکھدے نیں جیہڑا شاعر دے کلام دِی پچھان ہوندا اے جیویں کئی تھاواں تے اقبال صلاح الدین وی اپنا تخلص ورتدے نیں:

ایویں تے اقبال وی سجنا، تھیں کدی نہ آوے
مولا مہر کرے تاں سُنے نیکھیں جاگاں لاوے(16)

اقبال صلاح الدین پنجابی ادب دے اِک نویکلے انداز والے شاعر نیں۔ حال دی

گھڑی وِچ اوہناں دا شمار اجیہے شاعراں وِچ کیتا جاندا اے جیہناں شریف کنجاہی، احمد راہی، منیر نیازی تے عارف عبدالمتین مگروں اپنے دُوجے ہمعصراں نال مل کے پنجابی شاعری دے دامن نوں ہور موکلا کیتا اے۔ اقبال صلاح الدین دی وڈی خوبی اے کہ اوہناں اپنے ویلے دے محاوریاں نوں اپنے من وِچ رچا کے اپنی شاعری دا خاکہ ترتیب دِتا۔ اوہناں دی سوچ ترقی پسند اے اوہ سماج وِچ اُچ نیچ دے قائل نہیں۔ اوہناں نے اپنی شاعری وِچ بار دِی لفظالی نُوں سنبھالیا اے، جو ودھیا ڈھنگ نال اے۔

References:

* M.Phil, Oriental College, University of Punjab, Lahore.

1- Kaleemullah Shah. Iqbal Salahuddin di Punjabi Shairi (Lahore: Department of Punjabi, Oriental College, University of the Punjab, Session 2003-2005)8.

2- Abdul Ghafoor Qureshi. Punjabi Adab di Kahani (Lahore: Pakistan Punjabi Literature Board, 1989)584.

3- Iqbal Salahuddin, Bar Di Saar, (Lahore: Universal Books 1976)31.

4- As Above, 35.

5- Karamat Mughal, Dr. Punjabi Muhawrey (Lahore: Rawail Publishers 2025)5.

6- Iqbal Salahuddin, Bar Di Saar, 72.

7. Sardar Muhammad Khan, Urdu-Punjabi Dictionary Volume 1, (Lahore: Sachal Studios, Pakistan Punjabi Literary Board 2009) 1780.

8- Iqbal Salahuddin, Bar Di Saar, 43.

9- Karamat Mughal, Dr. Punjabi Gramer (Lahore: Rawail Publishers 2023)10.

10- Iqbal Salahuddin, Bar Di Saar, 75.

11- Iqbal Salahuddin, Kikar Kundiali (Lahore: Aziz Book depot. 1977) 18.

12- Sardar Muhammad Khan- Urdu-Punjabi Dictionary Volume1, 1230.

13- Iqbal Salahuddin, Kikar Kundiali, 61.

14- As Above, 92

15- Iqbal Salahuddin, Karb Qbeela (Lahore: Aziz Book depot. 1986)57.

16- As Above, 78